

ASPARUH VE TERVEL HANLAR DÖNEMLERİNDE TUNA BULGAR DEVLETİ- DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU İLİŞKİLERİ 697-718

(Danube Bulgarian State-Eastern Roman Empire Relations During the Reigns of Asparuh and Tervel Khan 697-718)

Kaan AKAR¹ Merve ALTAY²

Araştırma

Makale Geliş Tarihi: 09.06.2024

Makale Kabul Tarihi: 23.06.2024

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1498448

ÖZ

Kubrat Han'ın kurmuş olduğu Büyük Bulgar Devleti kurucusunun ölümünün ardından Hazar Devleti baskıları sonucu yenilerek yıkılmıştır. Büyük Bulgar Devletinin yıkılması sonrası Kubrat Han'ın üçüncü oğlu olan Asparuh kendisine bağlı halk ile göç etmiştir. Asparuh 'un göçü 679 yılında Dinyeper ve Dinyester nehirleri arasında gerçekleşmiştir. Bu bölgenin ardından Tuna Nehri havzasında Onglos bölgesine yerleşen Bulgarlar Doğu Roma İmparatoru IV. Konstantinos'un hücumuna uğramışlardır. Bu savaşı kazanarak 681 yılında devlet haline gelen Bulgarlar, tarihe Tuna Bulgar Devleti adıyla geçmişlerdir. Asparuh Han devletin kurucusu olmuştur. Asparuh Han'ın ardından Bulgar tahtına 702 yılında oğlu Tervel Han geçmiştir. Tervel Han döneminde Tuna Bulgar Devleti kuruluşunu tamamlamış ve Balkanların önemli bir devleti haline gelmiştir. Gerek diplomatik gerekse de askeri olarak güçlü ve başarılı bir dönem yaşanmıştır. Tervel Han döneminde Tuna Bulgar Devleti birçok kez Doğu Roma İmparatorluğu iç siyasetine karışarak belirleyici bir rol oynamıştır. Hatta Bulgarların müdahalesi sayesinde İstanbul Emevi Halifeliğinin fethinden kurtulmuştur ancak hemen ardından Bulgarlar isyancı bir sabık imparatorun yanında yer almışlardır. Bu bağlamda Bulgarların Doğu Roma siyaseti açısından önemleri dikkat çekicidir. Çalışmamızda Tuna Bulgar Devletinin kuruluşu ve siyasi yıllarından itibaren ilk iki hükümdarı Asparuh ve Tervel hanların Doğu Roma İmparatorluğu ile olan siyasi ilişkileri konu edilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Asparuh Han, Tuna Bulgar, Onglos, Tervel Han, Doğu Roma İmparatorluğu.*

ABSTRACT

The Great Bulgarian State, founded by Kubrat Khan, was defeated and destroyed as a result of the pressure of the Khazar State after the death of its founder. After the collapse of the Great Bulgarian State, Kubrat Khan's third son Asparuh migrated with his people. Asparuh's migration took place in 679 between the Dnieper and Dniester rivers. After this region, the Bulgarians settled in the Onglos region in the Danube River basin and were attacked by the Eastern Roman Emperor Constantine IV. The Bulgarians, who won this war and became a state in 681, went down in history as the Danube Bulgarian State. The founder of the state was Asparuh Khan. After Asparuh Khan, his son Tervel Khan took the Bulgarian throne in 702. During the reign of Tervel Khan, the Danube Bulgarian State completed its establishment and became an important state of the Balkans. It was a strong and successful period both diplomatically and militarily. The Danube Bulgarian State played a decisive role by intervening in the internal politics of the Eastern Roman Empire many times during the reign of Tervel Khan. Bulgarian intervention even saved Constantinople from the conquest of the Umayyad Caliphate, but immediately afterwards the Bulgarians sided with a rebellious former emperor. In this context, the importance of the Bulgarians for Eastern Roman politics is remarkable. In our study, the political relations of the first two rulers of the Danube Bulgarian State, Asparuh and Tervel Khan, with the Eastern Roman Empire from their foundation and political years will be discussed.

Keywords: *Asparuh Khan, Danube Bulgarian, Onglos, Tervel Khan, Eastern Roman Empire.*

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü, kaan.akar@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-00034623-5369.

² Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Tarih Bölümü, mervealtay0@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4142-788X.

Giriş

Avar Kağanlığı'nın Bayan Han döneminde Sasanilerle ittifak kurarak 626 yılında gerçekleştirdiği Doğu Roma İmparatorluğu başkenti İstanbul kuşatması başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bayan Han'ın, kuşatmadan kısa bir süre sonra 630-32 yılları arasında ölümü Avar Kağanlığı içinde iktidar mücadelesini başlatmıştır. İran, Karadeniz ve Panonya'daki Ogur grupları siyasi otoritenin eksikliğinden dolayı başıboş kalmışlardır. Bu boylar 635 yılında bir Bulgar soylusu olan Kubrat önderliğinde birleşmişler ve Avar Kağanlığına karşı bağımsızlık mücadelesine girişmişlerdir (Feher, 1984: 31; Fine, 1983: 44). Böylece Kubrat önderliğinde İran'dan başlayarak Doğu Avrupa'daki Ogur boylarının hareketi bugün coğrafi olarak yeri net olarak bilinmese de "Karadeniz'in Kuzeyi" olarak bildirebileceğimiz düzlüklerde¹ Büyük Bulgar Devleti'nin (Magna Bulgaria) kurulması ile sonuçlanmıştır (Sinor, 2012: 352; Fine: 44; Golden, 2013: 235; Küçüksipahioğlu, 2008: 215; Üren, 2013: 265). Büyük Bulgar Devleti'nin siyasi tarihi kaynakların eksikliğinden net olarak bilinmemektedir. Ancak Kubrat Han'ın Hazar Devleti ile bölge için siyasi ve askeri olarak mücadele içinde olduğu ve kendisinin ölümünden sonra da bu mücadelenin devam ettiği anlaşılmaktadır. Büyük Bulgar Devleti Kubrat Han'ın oğulları döneminde Hazarların artan baskısı altında ayakta kalamamış ve bölünmüştür (Golden, 2013: 235; Karatay, 2018: 82; Hupchick, 2017: 9; Runciman, 1930: 3; Üren, 2013: 265). Kubrat Han'ın ne zaman öldüğü kesin olarak bilinmese de gelişen süreç ölüm tarihini aşağı yukarı 665 yılı olduğunu göstermektedir (Theophanes, 1997: 273; Rona-Tas, 1999: 628; Feher, 1984: 31; Artamanov, 2004: 219). Kubrat Han'ın hayatta iken beş oğluna kendisinden sonra birlik olmalarını ve ayrılmamalarını öğütlemiştir. Fakat yoğun Hazar baskısı Kubrat Han'ın çocuklarının dağılmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır (Hupchick, 2017: 48; Karatay, 2018: 3). Doğu Romalı tarihçi Theophanes'in de kayıtlarından babalarının vasiyetine rağmen dağıldıkları görülmektedir². Kubrat Han'ın çocukları kendilerine bağlı olan halkla birlikte hareket etmişlerdir. Büyük oğlu olan Batbayan kendi topraklarından ayrılmayarak Hazarlara tabi olmak zorunda kalmıştır (Bury, 1912: 187). Bir diğer oğul olan Kotrag ise Don Nehrini geçerek Batbayan'ın karşı topraklarına yerleşmiş ve İdil Bulgar Devleti'nin temellerini atmıştır,

¹ Kubrat Han'ın kurmuş olduğu Büyük Bulgar Devletinin sınırlarının Özi Nehrinden Bug Nehrine kadar olan bölge dâhilinde olduğu varsayılmaktadır (Rona-Tas, 1999).

² Kardeşlerin en büyüğü olan Batbayan ata topraklarının doğu kısmını alarak vatanında kaldı ve Hazarlara boyun eğdi. Kotragos adındaki ikinci kardeş Ten nehrini geçerek en büyük kardeşinin karşısına yerleşti. Dördüncü ve beşinci kardeşler İstr Nehrini, ya da Tuna'yı, geçtiler ve onlardan biri Panonya'ya Avarlara gitti ve Avar Hakamı'nın hâkimiyetine girdi ve kuvvetleriyle orada kaldı, diğeri ise Ravenna'da Pentapolis'e yerleşti ve Hristiyan Kralı'nın hâkimiyetini tanıdı. Onların arkasından gelen Asparuh adındaki üçüncü kardeş de Danapris (Özi) ve Danastris (Turla)'i geçerek Oglos'a ulaştıktan sonra bu yerin güvenli olduğu ve iki taraftan da istilâ edilemez bir konuma sahip olduğu kanısına vardığı için buraya yerleşti (Theophanes, 1997; 55-56).

kardeşlerden Alzek ise İtalya topraklarına kadar giderek Roma tabiiyetine girmiştir. Kuber ise Avar Kağanlığı hâkimiyetini tanımıştır (Karatay, 2018:82-83, Runciman, 1930: 11; Theophanes, 1997: 55-56; Karatay, 2010: 4-5). Kubrat Han'ın bir diğer oğlu olan Asparuh ise Dinyeper ve Dinyester nehirleri arasındaki bölgeye göç etmiştir (Baynes, 1926: 13; Kaldelis, 2017: 55).

1. Tuna Bulgar Devleti'nin Kuruluşu ve Asparuh Han

İsmi, Esperi, Esperuh, Esperik gibi farklı yazılış formlarıyla karşımıza çıkan Asparuh'un adı Türkçede Delice Doğan anlamına gelmektedir (Karatay, 2010: 7; Ahmetbeyoğlu, 1991: 396). Kubrat Han'ın beş oğlundan üçüncüsü olan Asparuh Han'ın doğum tarihi bilinmemektedir. Han'ın adına Tuna Bulgar Devleti tarihinin en önemli kaynaklarından biri olan Bulgar Hakanlar Listesinde rastlamaktayız. Listede geleneksel On iki Hayvanlı Türk Takvimindeki Verenialem ayında (Ejderha yılının 11. ayı) babası Kubrat Han'dan sonra tahta geçtiği ve hükümdarlık süresinin 61 yıl olduğu yazmaktadır. Ancak bu hüküm süresinin Asparuh Han'ın Tuna Bulgar Devletini kurduktan sonra geçirdiği taht süresi olarak düşünmek zordur. Asparuh Han'ın adına Doğu Roma kaynaklarında 702 yılından sonra rastlanmaz ve onun yerinde Tervel Han'ın olduğu görülmektedir. Bu noktada Asparuh Han'ın bahsi geçen tarihte ölmüş olabileceği çok kuvvetli bir ihtimaldir. Bulgar Hakanlar Listesinde yer alan 61 yıllık hükümdarlık süresinin klasik Türk devlet yapılanmasından kaynaklanıyor oluşu yani Kubrat Han'ın sağlığında Asparuh'un Büyük Bulgar Devleti'nde Tegin³ olarak görev yapmış olması akıllara gelmektedir (Ahmetbeyoğlu, 1994: 14; Karatay, 2018: 140-141; Kafesoğlu, 1983: 100; Kayapınar, 2006: 108).

Asparuh Han, Hazarların baskılarına daha fazla dayanamayan Büyük Bulgar Devletinden ayrılışının tarihi kesin olarak bilinmese de Doğu Roma'nın ilgi sahasına giriş tarihi net olarak bilinmektedir. Asparuh Han ve ona bağlı halkı 679 yılında Dinyeper ve Dinyester nehirleri arasına gelmişlerdir (Baynes, 1926: 26; Kaldelis, 2017: 55). Büyük Bulgar Devleti'nden ayrılan beş kardeşten biri olduğu için yanında çok kalabalık bir nüfusun olduğunu düşünmek zordur. Buna göre Asparuh Han'ın yanındaki halkın en fazla 100 bin kişiden oluştuğu sayısının da savaşılabilecek durumda 10 bin kişiyi muhteva edeceği tahmin edilebilir (Hopkins, 2013: 12).

³ Tegin (çoğul hali olarak Tigit) unvanı bazı kaynaklarda Tigin veya Tekin olarak da geçmektedir. Göktürk Devleti'nde, Tegin hükümdar sülalesine mensup prensler için söylenmektedir. Tegin unvanına sahip olan hanedan üyesi, eğer bir bölgenin valiliğine getirildi ise bu gittiği görevde, Tegin unvanını bırakarak, Şad veya Yabgu unvanını kullanmaya başlar. Göktürk tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Kül Tegin'in isminde bu unvanı görmekteyiz. Tegin unvanına, Uygur yazmalarında ve Ak-Hun Devleti'nde de rastlanmaktadır. Bu unvan Kaşgarlı Mahmud'un ünlü eseri Divan-ı Lugatit Türk'te, Afrasyap oğullarına verilen bir unvan olup, köle anlamına gelmektedir diye açıklanmıştır (Akar, 2022: 135)

Dinyeper ve Dinyester nehirleri arasına göç eden Asparuh Han ardından Doğu Roma İmparatorluğunun doğal sınır hattı olarak kabul ettiği Tuna Nehri boylarına gelmiş olduğu görülmektedir. Doğu Roma İmparatorluğu açısından kuzey ile topraklarını ayıran Tuna Nehri'nin güney bölgesi ise Slavların göçleriyle birlikte fiili olarak kontrolden çıkmış olmasına rağmen siyasi olarak hala imparatorluğun sınırları içinde bulunmaktadır (Madgearu, 2013: 7). Bulgarlar Tuna havzasına girişlerinde karşılığında Avar grupları çıkmış ve Asparuh Han ilk ciddi sınavını bölge hâkimiyeti için Avar gruplarına karşı vermiş ve başarılı olmuştur (Ahmetbeyoğlu, 2007: 396-397). Akabinde Tuna ve Dinyester arasında Onglos⁴ adı verilen bölgeye yerleşmiştir (Nikophoros Patriarch of Constantinople, 1990: 89; Theophanes, 1997: 498; Artamanov, 2004: 233). Onglos bölgesinin coğrafi olarak konumu çevresinin bataklık olmasından dolayı dış tehditlere karşı korunaklı olduğu için bu bölgenin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bulgarlar gibi yeni göç etmiş bir halka sığınak vazifesi görmesi açısından gerekli fiziki şartları sağladığı görülen Onglos Asparuh Han'ın ileriki harekâtları için bir merkez görevi görmüştür (Ziemann, 2012: 31).

Bulgarların bu sahaya girerek yerleşmeleri Doğu Roma İmparatorluğu nezdinde rahatsızlığa sebep olduğu görülmektedir (Ostrogorsky, 1999: 117; Vasiliev, 1943: 276-277; Ahmetbeyoğlu, 2007: 395). Bulgarların bölgeye yerleşimleri sırasında doğuda gerçekleşen Arap seferinden yeni dönmüş olan İmparator IV. Konstantinos, Bulgarları topraklarından çıkarmak için önlem almaya karar vermiş ve Tuna Bulgarları ile Doğu Roma İmparatorluğu arasındaki ilk ilişki bu şekilde kurulmuştur. İmparator IV. Konstantinos, 680 yılında Bulgarların üzerine hem karadan hem de Tuna Nehri üzerinden donanması ile sefere çıkmıştır (Moravcsik, 1942: 50). Asparuh Han'ın Onglos bölgesinin doğal savunmasının avantajından faydalanmak için bu ciddi tehdit karşısında bölgesini terk etmeyerek savunma yapmaya karar vermiş olduğu anlaşılmaktadır. Sayıca kalabalık ve teknik imkânlar açısından üstün Doğu Roma ordusu ile bir meydan savaşına girmeden coğrafyayı tanımanın etkilerini kullanan Bulgarlar, Doğu Roma ordusunu Onglos bölgesinin bataklıklarına çekmişlerdir (Vasiliev, 1943: 277). Bataklığın ilerlemeyi ve savaşmayı zorlaştırıcı etkisi ve Arap seferinden yeni dönülmesinin yorgunluğunu hissettiği anlaşılan Doğu Roma ordusu, bu savaşta istenilen ilerlemeyi ve etkinliği gösterememiştir. Gut hastalığından mustarip olan İmparator IV. Konstantinos'un da sefer sırasında rahatsızlığının artması sebebiyle İstanbul'a dönmesi Doğu Roma ordusunun moralini bozmuştur. İmparatorun gidişinin akabinde savaş nizamı bozulduğu

⁴ Onglos adı, "saray", "muhafaza" anlamına gelen Türkçe agul / aul kelimesinden gelmektedir (Madgearu, 2013: 8). Türkçe 'de köşe veya bucak anlamına gelmektedir. Tuna, Prut ve Dinyester nehirlerinin arasında bulunan korunaklı üçgen yapılı bir bölgedir (Kayapınar, 2002: 630-631).

anlaşılan Doğu Roma ordusu da geri çekilmiştir. Ancak bu çekilmenin düzensiz ve plansız olmasından dolayı daha önce Bulgarların kurmuş olduğu tuzaklara düşmüşlerdir (Ostrogorsky, 1999: 99-100). Bulgarların tuzaklarına düşen ve disiplinin kaybolduğu anlaşılan Doğu Roma ordusu ile Bulgarlar arasında şiddetli çatışmalar gerçekleşmiş ve savaşın galibi Bulgarlar olmuştur. Böylece Asparuh Han ve halkı Doğu Roma İmparatorluğu karşısında ilk sınavını vermiş ve ciddiye arz eden bu tehlikeyi bertaraf edebilmişlerdir⁵.

Doğu Roma ordusunun çekilirken yaşanan şiddetli çatışmalarla aldığı mağlubiyet ve İmparator IV. Konstantinos'un da İstanbul'a dönmüş olması Bulgarların yeni yurtlarında kalıcı olabilmelerine ve hatta ilerlemelerine bir fırsat doğurmuştur. Bulgarlar, Onglos'tan ayrılarak çevredeki Doğu Roma topraklarına akınlar düzenlemeye başlamışlardır (Lang, 1976: 42). Doğu Roma ordusundaki büyük asker kaybı topraklarının savunma zafiyeti göstermesine sebep olduğu anlaşılmaktadır. Önlerinde herhangi bir Doğu Roma engeli olmadan Tuna Nehri'ni geçen Bulgarlar, Deliorman ve Dobruca topraklarına girerek buraları hâkimiyet altına almışlar ve Doğu Roma topraklarına güney ve batı istikametinde akınlara başlamışlardır (Acaroğlu, 2007: 32). Asparuh Han bu amaçla Filibe ve Burgaz mevkiinin kuzeyindeki Vidin şehrini de kontrol altına almıştır. Adı geçen topraklarda hakimiyet kuran Bulgarlar Avar Kağanlığı ile komşu olmuş ve bölgede meskûn yerli Slav halkları ile karşılaşmışlardır. (Nikophoros Patriarch of Constantinople, 1990: 91; Rasonyi, 1984: 23; Todorov, 1979: 15). Asparuh Han, bölgede

⁵ İmparator Konstantinos, Tuna'nın ötesine, Oglos'a kaba ve pis bir kabilenin yerleştiğini ve şimdi onların hâkimiyeti altında olan, fakat daha sonra Hristiyanların eline geçecek olan Tuna çevresini istila ettiklerini ve buralara atıklarını yaydıkları haberini aldığı zaman çok endişelendi ve tüm Themanın derhal Trakya tarafına geçmesini emretti. O, bir donanma filosunu donattı ve onları, askeri kuvvetler yoluyla uzaklaştırmak gayesiyle karadan ve denizden olmak üzere onlara karşı harekete geçti. Gemilerini kıyıda yan yana demirlerken, piyade birliğini de Oglos denilen yerin ve Tuna'nın yukarı tarafına doğru çekti. Bulgarlar bu devasa ordunun ani gelişini gördükleri zaman, güvenlikleri konusunda çaresizliğe düştüler ve süratle, adı geçen bölgede kendilerini güvence altına alabilecekleri bir yere sığındılar. Onlar, üç ya da dört gün boyunca bu sığınaklardan dışarı çıkmaya cesaret edemediler, Doğu Romalılar da onların önlerinde bulunan bataklıklar yüzünden savaşı başlatamadılar. Bundan dolayı Doğu Romalıların hareketsizliğinin farkına varan bu kaba boy yeniden canlandı ve daha cesaretlendi. Tam bu sırada İmparatorun şiddetli gut hastalığı nüksetti ve bir hamamdan faydalanmak amacıyla beş savaş gemisi ve maiyetiyle birlikte Mesembria 'ya geri dönmek zorunda kaldı. Geride ise, sahte saldırılar yaparak Bulgarları sığınaklarından dışarı çıkartmalarını, ortaya çıkarlarsa çarpışmalarını; ortaya çıkmazlarsa, onları kuşatma altına almalarını ve savunma silahlarının üzerinden izlemeye devam etmelerini emrettiği kumandaları ve ile ordusunu bıraktı. Fakat süvariler, imparatorun kaçtığı söylentisini yaydılar ve bunun üzerine onlar da kendilerini hiç kimse takip etmemesine rağmen korkuya kapılarak kaçtılar. Bulgarlar bunu anlayınca peşlerinden gittiler ve onların büyük bir kısmını kılıçtan geçirdiler ve pek çoğunu yaraladılar. Onların üzerinden geçtikleri Tuna Nehri'ne kadar kovalayarak Odysos yakınlarında bulunan Varna adlı yere ve oradaki iç bölgelere geldiler. Onlar, bu yerlerin, arka taraftan Tuna Nehri, ön ve diğer iki taraflardan da dağ geçitleri ve Pontus Denizi sayesinde korunmak suretiyle son derece güvenli olduğunu anladılar. Bundan başka onlar sayıca komşu Slav milletleri arasında Yedi Kabile adı ile bilinen topluluğu kendilerine itaat ettirdikten sonra, doğu istikametindeki Beregaba dağ geçidinden ileriye doğru, Severis'e yerleştiler ve Avarların topraklarına kadar olan mesafede bulunan güney ve batı bölgelerinde geriye kalan altı kabileyi de vergiye bağladılar. Onlar, bu şekilde etki alanlarını genişlettikten sonra iyice mağrurlaştılar, karşı ataklara ve Doğu Roma İmparatorluğuna ait kaleleri ve köyleri ele geçirmeye başladılar. Baskı altında kalan İmparator, onlarla barış yaptı ve onlara yıllık vergi ödemeyi kabul etti. Böylece Doğu Romalılar, sahip oldukları pek çok günahın karşılığı olarak utanç içerisinde kaldılar” (Theophanes, 1997: 359).

kalabalık ancak bir devlet çatışı olmadan kabile düzeninde teşkilatsız bir yapıda yaşayan Slavlarla bir ittifak kurduğu görülmektedir (Curta, 2006: 18; Hupchick, 2017: 13-14). Bulgarların yeni geldikleri bir coğrafyada kendilerinden çok daha eski ve nüfus olarak kalabalık bir milletle hemen kaynaşarak onlarla bir ittifak kurması daha doğru bir ifade ile onları hakimiyet alması dikkat çekicidir. Bu durum Türk teşkilatçılık geleneğinin Asparuh Han nezdinde Bulgarlarda süre geldiğinin kanıtlarından biri olduğu kabul edilebilir. Asparuh Han bölgede yaşayan yedi Slav kabilesinden altısını Avar Kağanlığının sınır hatlarına, Severiler olarak bilinen bir diğer Slav kabilesini de Doğu Roma İmparatorluğu sınırına yerleştirmiştir (Karatay, 2018: 8; Rasonyi, 1984: 23; Artamanov, 2004: 232). Asparuh Han'ın Slavları sınır hatlarına yerleştirerek onların kabile hayatlarının getirdiği geleneksel yaşamlarına müdahale etmemiş ve yarı özerk olarak idare edilmelerine onay vermiştir (Hopkins, 2013: 13). Slavlar sınır hatlarına Bulgarlar ise merkeze yerleştirilmiştir. Asparuh Han, Slav kabile beyleri olan Zupanları⁶ hâkimiyetine alarak Slav kabilelerinin Bulgarların güvenliğini korumakla görevlendirmiştir (Runciman, 1930: 28-29; Hupchick, 2017: 50). Ayrıca Bulgarlar, Slavlardan vergi alarak ekonomik ayrıca savaş durumunda da askeri olarak faydalanmışlardır. Asparuh Han, Şumnu yakınlarındaki Pliska⁷ adı verilen bölgeye yeni bir şehir inşa ettirmiş ve buraya yerleşerek kurmuş olduğu devlete başkent yapmıştır (Jb. Bury, 1912: 231). 679 yılında Tuna Nehri dolaylarında görülen Bulgarlar, iki yıl gibi kısa bir sürede 681 yılında devlet olabilmişlerdir (Chary, 2011: 3). Doğu Roma İmparatorluğu başkenti İstanbul'a çok yakın bir bölgede ve İmparatorluğun kendi mülkü olarak kabul ettiği topraklarda (Vasiliev, 1943: 277; Ahmetbeyoğlu, 2007: 400; Golden, 2013: 290; Ostrogorsky, 1999: 117) kurulan Tuna Bulgar Devleti Doğu Roma İmparatorluğunun en yakın komşusu vasfını kazanmıştır (Doncheva-Petkova, 2014: 17; Hopkins, 2013: 13). İmparator IV. Konstantinos'un ordusunun durumu ve siyasi sebeplerden dolayı Bulgarların yerleşimini kabul etmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır (Feher, 1984: 72; Crampton, 2016: 9). Ancak Doğu Roma İmparatorluğu kaybedilen toprakların tekrar kazanılması ve Bulgarlardan gelebilecek saldırıları önlemek için 687 yılında Trakya Themasını kurmuştur. Böylece bu thema Balkanlardan başlayan sınırı korumak ve daha sonra yapılacak olan seferlerin de temel asker kaynağı olma görevlerini üstlenmiştir (Fine, 1983: 304; Brubaker-Haldon, 2015: 164).

⁶ Slav kabile beylerine veya Slav devlet hükümdarlarına verilen isimdir (Fine, 1983:304).

⁷ Tuna Bulgar Devleti 903 yılına kadar başkentliğini yapmış olan Pliska şehri bugünkü Bulgaristan'ın Şumnu Yeni Pazar ilçesi yakınlarında bir köydür. Bulgaristan'daki yerli Türkler bu köye Aboba adını kullanmaktadırlar (Acaroğlu, 1988: 53).

Asparuh Han'ın 681 yılında Doğu Roma sınırları içinde müstakil bir devlet kurmasının ardından geçen zamanda bilgiler kısıtlıdır. Ancak Asparuh Han'ın Tuna Bulgar Devleti tahtında bulunduğu zamanda Doğu Roma İmparatorluğu'nda İmparator II. Justinianus'un (685-695, 705-711) hükümdarlığı sürmektedir. Ülkesinin doğu sınırlarında Emevi Halifeliği ile savaşı sonlandıran İmparator II. Justinianus dikkatini batı sınırlarına çevirmiş ve Asparuh Han ve İmparator V. Konstantinos arasında sağlanan barış anlaşmasını bozmuştur (Ostrogorsky, 1999: 120-121). Bulgarlara anlaşma uyarınca ödenen yıllık vergiyi kesmiş ve Balkan seferine çıkmıştır. İmparator II. Justinianus'un 688 yılında çıktığı Balkan seferinin ana hedefi Tuna Bulgarları olmasına rağmen yönünü Selanik şehri olarak belirlemiştir. İmparator II. Justinianus'un Bulgarlara direkt olarak savaşa girmemesi seferi ilginç kılan başlıca unsurlardan biridir. Ancak detaylı incelendiğinde bu yönelimin sebebi anlaşılabilir. Selanik'te yoğun bir Slav nüfusun barındığı görülmektedir. Asparuh Han'ın Slavlarla olan ittifakını göz önüne aldığımızda İmparator II. Justinianus'un yapmış olduğu seferin amacı anlaşılabilir. Buna göre Bulgurların asıl insan gücünü aldıkları halk Slavlardır ve Tuna Bulgar Devletini yenmek için önce Bulgar-Slav birliği parçalanmalıdır. Ayrıca Doğu Roma İmparatorluğu siyasetine göre Slavlar Doğu Roma tebaasıdır ve İmparator II. Justinianus kendi tebaası olarak kabul ettiği Slavları Bulgurlarla olan ittifakları için cezalandırmak istediği anlaşılabilir (Lang, 1976: 44). İmparator II. Justinianus'un sefer alanı Batı Trakya ve Güney Makedonya'yı içine almıştır. Sklavina adıyla bilinen Slav yerleşim birimlerini hâkimiyet altına alan İmparator II. Justinianus, bu bölgelerde karşısına çıkan küçük Bulgar-Slav birliklerini yenmeyi başarmıştır (Chary, 2011: 3). Asparuh Han Doğu Roma ordusu ile daha önce Onglos'da İmparator IV. Konstantinos'a karşı gerçekleştirilen savaşta olduğu gibi meydan savaşı yapmayı tercih etmemiştir (Runciman, 1949: 342). İmparator II. Justinianus'un birliklerinin, Emevi Halifeliği ile olan mücadele sebebiyle yorgunluğun olmasına rağmen sayıca Bulgurlardan oldukça üstün oldukları anlaşılabilir. Bu sebeple Asparuh Han, Doğu Roma ordusu ile daha çok savunma ve zaman zaman vur-kaç usulü ile savaşmıştır. Karşılaştığı Bulgar-Slav ortak direniş birliklerini yenmiş olan İmparator II. Justinianus Selanik şehrini hâkimiyeti altına almayı başarmıştır (Hupchick, 2017: 51; Karatay, 2013: 277). Slavların yoğun nüfuslu olduğu bölgede Doğu Roma kontrolünün tesis edilmesi Bulgurların insan gücünü kırma amacı açısından oldukça önemlidir. İmparator II. Justinianus bu sebeple Slavların birçoğunun esir alınarak Anadolu'nun içlerine özellikle de Bitinya bölgesine⁸ sürgün edilmesini emretmiştir (Ostrogorsky, 1999: 122; Vasiliev, 1943: 276). Bu şekilde İmparator II.

⁸ İzmit Körfezi, Sakarya, Düzce ve Bursa arasında bulunan bir bölgedir.

Justinianus'un amaçladığı sonucun, Tuna Bulgar Devleti'nin Slavlardan askeri ve iktisadi olarak faydalanmasını engellemek olduğu görülmektedir. Selanik şehrinde Slavlara yönelik cezalandırma amacındaki bu sefer ve eylemler Balkanlarda yaşayan ve Bulgarlara bağlı veya onlara yakın diğer Slav kabilelerinin endişe duyarak Bulgarlardan ayrılmalarını sağlamak olduğu anlaşılmaktadır (Feher, 1984: 48). Ayrıca İmparator II. Justinianus, Selanik ve çevresinin güvenliğini sağlamak, Doğu Roma İmparatorluğunun Balkan seferlerinde bir merkez olması amacıyla kara ve deniz birliklerinden müteşekkil olarak Hellas Themasının kurulmasını emretmiştir (Hupchick, 2017: 51).

İmparator II. Justinianus Selanik şehrinde temelde Bulgarlara ancak uygulamada Slavlara yönelik olan seferinin başarıya ulaşmasının ardından Balkan topraklarında daha fazla ilerlememiş ve ordusuna İstanbul'a dönüş emri vermiştir. Doğu Roma ordusunun dönüşü sırasında meydan savaşı yapmadıkları için kayıp vermemiş ve zinde oldukları anlaşılan Bulgarlar, İmparator II. Justinianus'un dönüş harekâtını yakından takip ettikleri ve saldırı için uygun zamanı bekledikleri anlaşılmaktadır. Emevi Halifeliği ile olan seferin ardından Balkan seferine çıkan Doğu Roma ordusunun yorgun olması muhtemeldir. Doğu Roma ordusunun Rodop Dağlarının güney kesimindeki geçitlerden geçmek zorunda kaldığı noktalardan birine önceden pusu kurmuş olan Bulgarlar, İmparator II. Justinianus'un gelişini beklemişlerdir. Herhangi bir saldırı beklemediği anlaşılan Doğu Roma ordusu geçitlerden geçmeye başladığında ani gerçekleşen Bulgar-Slav ortak saldırısına yakalanmıştır. Bu ani baskına karşı gerekli karşılığı veremediği anlaşılan Doğu Roma ordusu büyük kayıplar vermiş hatta İmparator II. Justinianus dahi çatışmada yaralanmıştır. Selanik seferinde ele geçirilen tüm ganimetler olduğu gibi kaybedilmiş ve İmparator II. Justinianus da kaçarak canını kurtarmıştır (Theophanes, 1997: 70-71; Nikophoros Patriarch of Constantinople, 1990: 93; Karatay, 2018: 7).

Tuna Bulgar Devleti'ne karşı Rodop Dağları'nda alınan bu yenilgi Doğu Roma İmparatorluğu iç siyasi dengelerini de etkilemiş ve İmparator II. Justinianus'a karşı İstanbul'da muhalefeti arttırmış bu sebeple İmparator II. Justinianus, Bulgarlara karşı bir intikam seferine girişmemiştir. Doğu Roma İmparatorluğunun bu sebeple tehdit olmaktan bir süreliğine çıkması Bulgarları rahatlatmış, Asparuh Han'ın Devleti'nin iç işleri ile ilgilenmesini ve teşkilatlanmasını tamamlaması noktasında fayda sağladığı anlaşılmaktadır. Kaynakların bu nedenlerle İmparator II. Justinianus'un Selanik seferinden sonra Tuna Bulgar Devleti hakkında suskun olduğu görülmektedir. Bu suskunluk Tuna Bulgarları ile Doğu Roma arasında sonrasın bir çatışmaya girilmediğinin etkisiyledir. Tuna Bulgar Devleti açısından Doğu Roma

İmparatorluğu ile olan kısmi barış döneminde Pliska şehrinin kuruluşu tamamlandığı ve Slav kabileleri üstünde kesin bir Bulgar otoritesi kurulduğu ve bölgedeki komşu devletlerle siyasi ilişkiler kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır (Shephard, 2011: 229; Hupchick, 2017: 50).

2. Caesar Tervel Han Döneminde Tuna Bulgar Devleti

Asparuh Han hakkındaki bilgiler Doğu Roma kaynaklarından 688 yılındaki seferin ardından kesilmiştir, bu noktada Bulgar Hakanlar Listesi gerekli bilgiyi sunmaktadır. Listeye göre Asparuh Han'ın ardından tahta çıkmış ve 21 yıl hüküm sürmüştür (Ahmetbeyoğlu, 1991: 564). Asparuh Han'ın 702 dolaylarında ölmüş olmalıdır ancak Doğu Roma kaynaklarından anlaşıldığı üzere Tervel Han'ın muhtemel ölüm tarihi 718 yılıdır. Tervel Han'ın görev süresinin Liste'de 21 yıl olarak verilmesi muhtemelen Asparuh Han'ın 61 yıllık hükümdarlık süresinde olduğu gibi Teginlikten başlamakta veya Asparuh Han'ın sağlığında yönetimin babası tahtta iken fiiliyatta onun elinde olmasından kaynaklı olması muhtemeldir (Karatay, 2018:141; Tekin, 1987:13; Küçüksipahioğlu, 2008:220). Eski Türk takvimine göre Tekuçitem'in⁹ 7. ayında tahta çıkan Tervel Han'ın adı direnme, karşı koyma, destek gibi anlamlara gelmektedir (Ahmetbeyoğlu, 2023: 107; Karatay, 2018: 142).

Tuna Bulgar Devleti'nin Doğu Roma kaynaklarında tekrar Tervel Han ile yer alması Bulgarların Doğu Roma İmparatorluğu siyaseti için önem arz etmesinden kaynaklanmaktadır. İmparator II. Justinianus'un 695 yılında tahtından indirilmesinden ardından burnu kesilerek sürgüne gönderilmiştir (Ostrogorsky, 1999: 130-131; Theophanes, 1997: 67). Herson şehrinde yaşayan II. Justinianus, burada tekrar tahtı ele geçirmek için siyasi faaliyetlerde bulunmuş ancak bu durum İmparator III. Tiberios tarafından hoş karşılanmamıştır. Can güvenliğinden endişe eden II. Justinianus, Hazar Devletine sığınmış ve Hazar Hakanının damadı olmuştur böylece Hazarlardan aldığı güç sayesinde tekrar eski faaliyetlerine girişebilmiştir (Bury, 1912: 189). Hazar prensesi eşiyile birlikte Kerç boğazında yer alan Phanogoria şehrine yerleşmiş ve burada İstanbul'da tahtını tekrar kazanmak için güç toplamaya başlamıştır. Fakat durumdan haberdar olan İmparator III. Tiberios, Hazar Hakanına hediyelerle birlikte gönderdiği elçisi aracılığıyla II. Justinianus'un öldürülmesini teklif etmiştir (Theophanes, 1997: 70). Bu durumdan Hazar prensesi eşi sayesinde haberdar olan II. Justinianus, önceden hareket edebilmiş ve Karadeniz'e açılarak Tuna Bulgar Devletine sığınmıştır. Bulgar Hakanlar Listesine göre 702 yılında ölmüş olması gereken Asparuh Han'ın ardından tahta çıkan Tervel Han'ın adı 705 yılında II. Justinianus'un kendisine sığınması ile kaynaklarda yer almıştır

⁹ Koyun Yılı miladi olarak 702 yılı.

(Lang, 1976: 45). Tuna Bulgar Devletine sığınan sabık imparator II. Justinianus, Tervel Han tarafından kabul edilmiş ve II. Justinianus tahta çıkması için yardım karşılığında Tervel Han'a değerli hediyeler ve kendi kızını eş olarak verme taahhüdünde bulunmuştur (Ostrogorsky, 1999: 132). Asparuh Han'ın 688 yılında İmparator II. Justinianus'a karşı kazandığı zafer sonrası iç işleyişini bilemediğimiz Tuna Bulgar Devleti'nin bu dönemde istikrarını sağladığı ve güçlü bir Balkan devletine haline gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. II. Justinianus'un, Tervel Han'a sığınması ve yardım isteğine karşılık olarak kendi kızını Doğu Roma İmparatorluğu siyasi geleneklerine çok da uygun olmayarak ona eş vermeyi vaat etmesi bunun kanıtlarından biridir (Bury, 1912:231). Doğu Roma İmparatorluğunun taht mücadelesinde yer almak ve başarılı olunması halinde elde edilecek büyük fırsatların farkında olan ve İmparator III. Tiberios'dan rahatsızlık duyduğu anlaşılan Tervel Han tarafından bu teklif kabul edilmiştir (Todorov, 1979: 15; Boba, 1968: 42).

Tervel Han, II. Justinianus'a yardım etmek amacıyla 705 yılı içerisinde ordusunu toplayarak savaş planını yapmış ve Doğu Roma İmparatorluğunun Trakya topraklarına girmiştir. Trakya Themasının ani gerçekleşen bu saldırıya hazırlıksız olması sebebiyle Bulgar ordusuna güçlü bir direnç gösterilememiş ve Trakya Theması bertaraf edildikten sonra İstanbul'a kadar önemli bir direniş ile karşılaşılmamıştır. Böylece ilk kez bir Bulgar ordusu İstanbul surları önlerine gelebilmiştir. İstanbul'da şehir kapılarının kapalı olması ve güçlü surlar sebebiyle 3 günlük bir bekleyiş gerçekleşmiştir. Daha sonra Bulgar birliklerinin Doğu Romalı müdafilerin dikkatini dağıtmak üzere gerçekleştirdikleri saldırı sırasında II. Justinianus ve beraberindekiler Valens su kemerinin bulunduğu noktadan gizlice şehre girmeyi başarmışlardır. İstanbul'a girmeyi başaran II. Justinianus, Blakhernai bölgesini ele geçirmeyi başarmış bu durum da şehirde bir karmaşanın başlamasına sebep olmuştur. Halk tarafından sevinçle karşılanan II. Justinianus, destek göremeyen mevcut İmparator III. Tiberios'un tahtı bırakıp kaçması sonrası tekrar Doğu Roma İmparatorluğu tahtına oturmayı başarmıştır (Theophanes, 1997: 71; Runciman, 1930: 132). Tervel Han'ın yardımı ile 2 yılın ardından tekrar imparator olmayı başaran II. Justinianus bunun üzerine Tuna Bulgar Devleti hükümdarını İstanbul'a girmeye davet etmiştir (Bury, 1912: 231). Tervel Han'a vaat ettiği birçok kıymetli hediye veren İmparator II. Justinianus, hediyelerden başka sadece Doğu Romalı soylulara verilen İmparatorlardan sonraki en önemli unvan olan Caesar unvanı da vermiştir (Chary, 2011: 4). Bu unvan eski Roma İmparatorluğundaki gibi fiili görev ve yetkileri olmamasına rağmen çok önemli bir şeref unvanıdır ve Doğu Romalı olmayan birine ilk kez verilmiştir (Kayapınar, 2006: 108; Fine, 1983: 300). Bu büyük şeref unvanının yanında Tervel

Han, para, silah ve kıyafetlerle birlikte Zağra bölgesinin de yönetimini İmparator II. Justinianus'tan almıştır (Lang, 1976: 45). Tervel Han'ın İmparator II. Justinianus'tan hem almış olduğu değerli hediyeler hem de Doğu Roma İmparatorluğunun Bulgarlara ödemiş olduğu yıllık verginin de artarak devamı devletin ekonomisine yarar getirmiştir. Ayrıca Tervel Han'ın kazanmış olduğu bu başarı iç siyasetteki otoritesini sağlamlaştırmış hem Bulgar boyarlarının hem de Slav zupanlarının merkezi iktidara bağlarını daha sağlamlaştırmış (Runciman, 1949: 340) ve geri kalan Slavların da Bulgarlara yaklaşmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır (Shephard, 2011: 231; Karatay, 2013:278; Runciman, 1930: 31; Zlatarsky, 2002: 232).

Tervel Han yardımı ile tahtını geri kazanmayı başaran İmparator II. Justinianus, Doğu Roma İmparatorluğunda istikrarı sağlamıştır. Ancak Tuna Bulgar Devletine vermiş olduğu imtiyazlar hem Doğu Roma çıkarlarına aykırı hem de Bulgarların güçlenmesine sebep olduğuna kanaat ederek şatların olgunlaştığı anda Bulgarlarla yapmış olduğu anlaşmayı bozmuştur. İmparator II. Justinianus daha önce Asparuh Han döneminde olduğu gibi Tuna Bulgar Devletine yıllık olarak ödenen vergiyi kesmiş ve ordusunu hazırlayarak tahta çıkışının 3.yılında, 708 tarihinde bir kez daha Bulgarlar üzerine sefere çıkmıştır (Ahmetbeyoğlu, 2007: 565-566; Feher, 1984: 49). Tuna Nehrine çıkacak donanma desteği ve Opsikion Themasından süvari askerlerle de desteklediği ordusu ile beraber Tuna Bulgar Devleti topraklarına doğru ilerlemiştir. İmparator II. Justinianus bu seferde 688 yılının aksine direkt Bulgarları hedef aldığı görülmektedir seferin amacının Tuna Bulgar Devleti karşısında kesin bir zafer elde ederek Balkan egemenliğinin tekrar geri kazanmak olduğu anlaşılmaktadır. Doğu Roma donanması Anchialos Kalesi önlerinde demir atmış kara ordusu da bu bölgeye ordugâh kurmuştur (Curta, 2006: 230). Ancak Bulgarlar meskûn oldukları coğrafyanın avantajlarını kullanmış ve Doğu Roma ordusu karşısına bir meydan savaşı için çıkmaktan kaçınmışlardır. Ayrıca Bulgar birlikleri yanlarında ordu ağırlıkları olmadığı için hafif ve hızlı birliklerle ağır ilerleyen Doğu Roma ordusundan da manevra kabiliyeti bakımından da üstündür. İmparator II. Justinianus ve ordusunu ordugâh kurduğu Anchialos Kalesi yakınlarına Bulgarlar daha önceden pusu kurmuşlardır (Bury, 1912: 231). Doğu Roma ordusunun bunu fark etmemesi ve ordugâh kuruluşu sırasında yaşanan karmaşa sebebiyle disiplinsiz olduğu anlaşılan Doğu Roma ordusuna ani bir baskın gerçekleştirmişlerdir. Bulgarlardan bu sırada bir saldırı beklemedikleri için hazırlıksız olduğu anlaşılan Doğu Roma ordusu, Bulgar taarruzuna gerekli karşılığı verememiş bu sebeple ordu içindeki çok sayıda asker ya öldürülmüş ya da Bulgarlar tarafından esir alınmış, ordunun ağırlıkları da Bulgarlara ganimet olarak geçmiştir. İmparator II.

Justinianus Bulgar saldırısından son anda kurtulabilmiş ve Anchialos Kalesi'ne sığınmayı başarmıştır (Nikophoros Patriarch of Constantinople, 1990: 105). Bulgarların kale kuşatmak için gerekli donanıma sahip olmamasından dolayı güvende olduğunu hissetmiştir. Ancak İmparator II. Justinianus, Bulgar ordusunun kale önünden ayrılmaması sebebiyle kale önünde demirli bir gemiye binerek Theophanes'in ifadesiyle utanç içinde İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır (Theophanes, 1997: 525). Böylece Tuna Bulgar Devleti, Doğu Roma İmparatorluğuna karşı bir savaşı daha galibiyetle sonuçlandırmış ve tarihe Anchialos Savaşları diye geçecek olan savaşlardan ilki gerçekleşmiştir (Lang, 1976:49; Chary, 2011: 4). Tervel Han, İmparator II. Justinianus'un 708 yılında gerçekleştirdiği ve Bulgarların galibiyeti ile sonlanan savaşın anısına Bulgar başkenti Pliska civarında olan Madara bölgesinde bir kaya üzerine anıt yaptırmıştır (Curta, 2006: 202; Golden, 2013: 258; Karatay, 2018: 143). Madara Kaya Kabartması olarak adlandırılan bu anıtta Tervel Han kendisini atına binmiş başında miğferi ve uzun saçları ile betimlenmiştir¹⁰.

İmparator II. Justinianus'un barışı bozmasının ardından yaşanan yenilgiyle beraber çekilmesinin ardından Tuna Bulgar Devleti ve Doğu Roma İmparatorluğu arasında tekrar bir sükûnet dönemine girildiği görülmektedir. Bu barış döneminin Doğu Roma İmparatorluğunda 708 yılında alınan yenilginin İmparator II. Justinianus'a karşı oluşan muhalefet sebebiyle olması muhtemeldir. Ayrıca İmparator II. Justinianus'un sürgün hayatı yaşadığı sırada kendisine karşı olan davranışlarından ötürü bazı şehirleri cezalandırmaya başlamıştır. Bunlardan ilki Ravenna şehri ardından gelen ise Herson şehridir, Ravenna büyük bir yıkım yapan İmparator II. Justinianus, Herson şehrinde ise direnişle ve ordu içinde bir isyanla karşılaşmıştır. Herson'da çıkan isyanda İmparator II. Justinianus'un Tervel Han'a yardım ricasında bulunmuştur ve Tervel Han İmparator II. Justinianus'a yardım olarak 3 bin Bulgar askerini onun yardımına göndermiştir. Ancak Hazarların da desteklediği isyan bastırılmamış Herson ahalisine İmparator II. Justinianus'un askerleri de katılmış bu sebeple yardıma gelen Bulgar askerleri de başarısız olmuştur. Herson'daki askerler Ermeni asıllı bir komutan olan Bardanes'i imparator ilan etmişler ve İstanbul'a göndermişlerdir (Vasiliev, 1943: 289-290). İmparator II. Justinianus'un İstanbul'da bulunmamasından fırsat bulan isyancılar komutan Bardanes'i Phippikos (711-713) adıyla tahta oturtmuşlardır. Ardından İmparator II. Justinianus'u yakalayan isyancılar onu idam etmiş ve kesik başı Ravenna ve Roma sokaklarından gezdirilmiştir (Ostrogorsky, 1999: 114). Tervel Han 708 yılında savaştığı eski

¹⁰ "...Bulgarların... ve Tervel'e geldi. Selanik bölgesindeki amcalarım kesik burunlu imparatora güvenmediler ve Ksinas'a döndüler... onunki... anlaşma ile hükümdar Tervel imparatora beş bin... verdi... imparator benimle iyi kazandı (Ahmetbeyoğlu, 1994; 36-53).

müttefik olan İmparator II. Justinianus'un 711 yılında ölümünün ardından onun intikamını almak adına ordusunun başında Trakya topraklarına girmiştir. Bu durum Tervel Han'ın Doğu Roma İmparatorluğunun siyasi olarak karışıklığından faydalanma arzusundan kaynaklı olması muhtemeldir. İstanbul önlerine kadar gelen Bulgarlar yol boyunca Trakya topraklarından büyük ganimetler kazanmıştır. Doğu Roma ordusu ise yeni imparator Phippikos önderliğinde İstanbul'u savunmak için şehir surları içinde beklemişlerdir. Bulgarlar İstanbul önlerinden ancak Anadolu'dan İstanbul'a doğru geçirilen Opsikion Theması askerlerinin gelişinin ardından ayrılmışlardır. Tervel Han'ın yurduna dönüşünün ardından Doğu Roma İmparatorluğu siyasetinde istikrar sağlanamamış ve Opsikion Theması askerlerinin isyanı sonrası İmparator Phippikos tahtından indirilerek bir saray memur olan Artemios adında biri II. Anastasius (713-715) adıyla imparator yapılmıştır. Fakat İmparator II. Anastasius da 2 senenin ardından tahtından indirilerek yerine ve yerine İmparator III. Theodosios (715-717) geçmiştir (Ostrogorsky, 1999: 144-145).

İmparator III. Theodosios'un tahta çıktığı dönemde Doğu Roma İmparatorluğunun hem iç siyaseti hem de dış siyasetinde sorunlar olduğu görülmektedir. Bu durum da Tervel Han ve Tuna Bulgar Devletini tekrar Doğu Roma İmparatorluğu açısından önemli bir konuma getirmiştir. Anadolu'da süre gelen isyanlar ve Emevi Halifeliğinin yoğun saldırıları karşısında zor durumda kalmış olan İmparator III. Theodosios, Bulgarlarla anlaşarak hem tahtını sağlamlaştırmayı hem de batıdan gelebilecek bir saldırıya karşı teyakkuzda olmasını gerektirecek bir durum olmaması ve bu sayede tüm dikkatini Anadolu'ya ve Emevi Halifeliğine vermek için Tervel Han ile anlaşma yoluna gitmiştir (Lang, 1976: 48). Tervel Han'ın bu teklifi kabul etmesinin ardından 716 tarihli Bulgarlar ve Doğu Romalılar arasında bir barış anlaşması yapılmıştır. Bu barış anlaşması temelde dört madde üzerinde durulmuştur. Buna göre İki devlet arasında sınırlar belirlenmiş ayrıca Tuna Bulgar Devleti'nin Doğu Roma İmparatorluğundan yıllık olarak aldığı verginin 30 bin libre altına çıkarılmış savaş hallerinde ve çeşitli sebeplerden ötürü ödenmeyen vergilerin ödenmesi kararlaştırılmıştır. Anlaşmanın bir diğer maddesi iki devlet arasındaki kaçakların ve sığınmacıların durumudur. Bu maddeye göre iki devlet de birbirlerine sığınan kaçakları kabul etmeyerek muhatabında geri gönderecektir. Anlaşmanın bir diğer maddesi ise ticaretle ilgilidir buna göre İstanbul'da Bulgar tüccarlar için çeşitli kolaylıklarla bir pazar yeri kurulacaktır. Ayrıca Bulgar ve Doğu Romalı tüccarlar pasaport benzeri mühürlü evraklarla ile iki ülke topraklarında belirlenen yerlerde serbestçe ticaret yapabileceklerdir (Zlatarsky, 2002: 247; Feher, 1984: 49; Kayapınar, 2002: 632). Bu anlaşma Bulgarların lehine bir anlaşmadır böylece İmparator III. Theodosios da batı sınırlarını güvence

altına almıştır Tervel Han'ın bu anlaşmaya uyduğu ve Doğu Roma topraklarına daha sonra bir saldırı gerçekleştirmediği görülmektedir (Runciman, 1930: 32-33).

Tervel Han ile 716 yılında yaptığı anlaşma ile batı sınırlarını güvence altına almış olan İmparator III. Theodosios Emevi Halifeliğine karşı başarı kazanamamış bu durum onun tahtını kaybetmesine ve Anatolikon Theması Strategos'u¹¹ olan Leon'un 717 yılında Doğu Roma İmparatorluğu tahtına III. Leon (717-741) adıyla çıkmasına sebep olan isyanla sebep olmuştur. İmparator III. Leon tahta çıktığında Emevi orduları Mesleme bin Abdülmelik ve Ömer bin Hüberye komutasında İstanbul'u karadan ve denizden kuşatmışlardır. Bu zor durumda İmparator III. Leon, Tervel Han'dan yardım istemek durumunda kalmıştır. Tervel Han'a gönderilen elçi imparatorun yardım teklifini Tervel Han'a sunmuş ve bu istek Bulgarlardan tarafından kabul edilmiştir. Tervel Han'ın İmparator III. Leon'a yardımı 716 tarihli anlaşmaya sadık kalmasından ve Trakya'da yiyecek arayan Arap askerlerinin sınırların ötesine geçerek bazı Slav ve Bulgar gruplarına saldırmalarından olması muhtemeldir. Doğu Roma İmparatorluğuna yardım maksadıyla Trakya'ya giren Tervel Han'ın ordusu Emevi ordusunun erzak tedarikine büyük zararlar vermişlerdir (Runciman, 1949: 342). İstanbul önlerinde bekleyen ana Emevi ordusunun 717-718 kışının da sert geçmesinden dolayı erzak ihtiyacı oldukça artmıştır. Bulgarların sebep olduğu tahribatı önlemek için harekete geçen Mesleme bin Abdülmelik Bulgarlar üzerine taarruza geçmiş ancak bu saldırı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bulgarlar karşısından ağır bir yenilgi alan Emevi ordusu İstanbul kuşatmasını da sonlandırarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır (Hupchick, 2017: 53; Fine, 1983: 75; Vasiliev, 1943; Karatay, 2013: 279; Brubaker-Haldon, 2015: 512; Runciman, 1930: 33). Fakat bu savaşın neticesinde Bulgarlar da ciddi kayıplar verdikleri anlaşılmaktadır (Golden, 2013: 258; Karatay, 2013: 279; Ostrogorsky, 1999: 146; Kayapınar, 2006: 279; 2008: 223; Shephard; 2011: 231).

İmparator III. Leon'un yardım isteği ile Trakya topraklarına giren Tervel Han'ın İmparator III. Leon ile tam anlamıyla bir müttefiklik ilişkisi taşımadığı da görülmektedir. Tahtından indirilen eski imparator II. Anastasius liderliğinde başlatılan 718 tarihli bir isyanda eski imparator Tervel Han'dan yardım istemiş ve bu isteği kabul edilmiştir. Bu tarihte tekrar Trakya topraklarına II. Anastasius'un davası için giren Bulgarlar İstanbul önlerine kadar ilerlemiştir. Ancak İstanbul'a vardıklarında isyanın İmparator III. Leon tarafından bertaraf edildiğini görmüşlerdir, isyanın başarısız olmasından dolayı daha fazla ilerlemeyen Bulgarlar, II. Anastasius'a olan desteklerinden vazgeçerek yurtlarına dönmüşlerdir (Nikophoros Patriarch

¹¹ Doğu Roma İmparatorluğunda Thema'ların başında bulunan General olarak düşünülebilecek askeri idari yöneticilerdir (Güneş, 2022).

of Constantinople, 1990: 127; Theophanes, 1997: 552). Bu olay Tervel Han'ın Doğu Roma kaynaklarında geçtiği son olaydır. Tervel Han'ın 718 yılında ölmüş olması çok kuvvetli bir ihtimaldir. Doğu Roma kaynaklarının Tervel Han'dan son kez bahsedişini Bulgar Hakanlar Listesi de doğrulamakta ve Tervel Han'ın ardından Tuna Bulgar Devleti tahtına 718 yılı itibariyle Tvirem Han'ın (718-724) geçtiğini göstermektedir (Ahmetbeyoğlu, 1994: 7; Tekin, 1987: 23; Feher, 1984: 50).

Sonuç

Kubrat Han'ın kurmuş olduğu Büyük Bulgar Devleti'nin kurucu hükümdarının bilinmeyen ölüm tarihinin ardından artan Hazar Devleti baskıları sonucu yıkıldığı görülmektedir. Kubrat Han'ın devletini ayrılmamaları öğütleyerek vasiyet bıraktığı 5 oğlunun Hazarlara karşı galip gelememeleri sonrası söz konusu oğulların kendi paylarına düşen halklarla beraber göç ettikleri bilinmektedir. Kubrat Han'ın üçüncü oğlu olan Asparuh da bunlardan biridir ve kendisine tabi halk ile birlikte Hazar Devletine bağlanmayarak Büyük Bulgar Devleti'nin sınırlarından çıkıp Dinyeper ve Dinyester nehirleri arasına göç etmiştir. Bu bölgeden daha sonra Tuna Nehri havzasına varmış Doğu Roma İmparatorluğu sınırlarına girerek Onglos adı verilen bölgeye yerleşmiştir. Bölgeye gelmeden önce bazı hakimiyet mücadelelerinden galip çıkmış olan Asparuh halkını Onglos'a yerleştirmiştir. Akabinde Doğu Roma İmparatoru IV. Konstantinos'un Devleti'nin sınırlarına gelen yeni kuzeyli kavmi bertaraf etmek için gerçekleştirdiği seferle karşılaşmıştır. Çevresi doğal engeller sebebiyle korunaklı olan Onglos bölgesinde sayıca üstün olan Doğu Roma ordusuna karşı savunma gerçekleştirmiş olan Bulgarlar bu stratejide başarılı olmuş ardından IV. Konstantinos'un rahatsızlanarak savaş alanından ayrılmasından sonra morali düşük ve yorgun olan Doğu Roma ordusundaki düzensiz geri çekilmeden faydalanan Bulgarlar bu büyük orduya karşı zafer elde etmişlerdir. Böylece 679 yılında bölgeye göç etmiş olan Bulgarlar Asparuh Han'ın önderliğinde 681 yılında Doğu Roma İmparatorluğunun başkenti İstanbul'a çok yakın bir noktada devlet halini almışlar ve en yakın komşuları olmuşlardır.

Asparuh Han'ın yeni yerleşilen bu bölgede meskûn ancak devlet yapısından uzak olan Slav kabileleri Bulgar hakimiyeti altına almış ve onları Devleti'nin sınırlarına yerleştirerek sınır güvenliğini de sağlamıştır. Asparuh Han'ın adına kaynaklardan en son 688 yılında İmparator II. Justinianus'un, İmparator IV. Konstantinos tarafından imzalanan 681 yılındaki anlaşmayı bozmak için çıktığı seferde rastlanmıştır. Bu seferde İmparator II. Justinianus'un amacı tebaası olarak gördüğü Slavları Bulgarlarla olan iş birliği ve tabiiyetlerinden dolayı cezalandırmaktır. Ancak Bulgarların daha önce olduğu gibi meydan savaşından kaçınarak kurmuş oldukları

tuzaklar İmparator II. Justinianus'u mağlup etmiş ve Doğu Roma ordusu Bulgarlara karşı bir kez daha galip gelememişlerdir. Bu savaşın sonucu İstanbul'da İmparator II. Justinianus'a muhalefetin başlamasını ve tahtından indirilmeye kadar giden sürecin başını oluşturmuştur. 688 yılındaki savaştan sonra Doğu Roma kaynaklarında haklarında sessizlik hâkim olan Bulgarların bu dönemde kendi içişleri ve diğer devlet konuları ile ilgilendikleri anlaşılmaktadır. Bulgarların bu sessizlik döneminden son derece iyi faydalandıkları anlaşılmaktadır çünkü Asparuh Han'dan sonra Tuna Bulgar Devleti hükümdarı olarak 705 yılında kaynaklarda yer alacak Tervel Han dönemi bu görünün ispatıdır.

Bulgar Hakanlar Listesi adı verilen kaynağa göre 702 yılında tahta Tervel Han çıkmıştır. İmparator II. Justinianus'un tahtından indirildikten ve sürgün hayatı yaşadktan sonra gelişen siyasi olaylar neticesinde Tervel Han'a sığınarak yardım istemiştir. Tervel Han'ın bu dönemde devletini sağlam temellere oturttuğu ve güçlü bir askeri yapısı olduğu ve Doğu Roma İmparatorluğu iç siyasetine karışacak kadar güçlendiği ve büyük bir Balkan devleti olduğu bu noktadan anlaşılabilir. Tervel Han'ın yardımı ile İstanbul önlerine gelen İmparator II. Justinianus, Bulgarların yardımı ile başkente girmeyi başarmış ve tekrar Doğu Roma İmparatorluğu tahtına oturmuştur. Gördüğü yardıma karşılık Tervel Han'ı İstanbul'a davet eden İmparator II. Justinianus Bulgar hükümdarına maddi olarak büyük hediyelere ve daha yüksek yıllık vergi karşılığı Doğu Roma İmparatorluğu için icracı özelliği kalmasa da yüksek bir şeref unvanı olan imparatorun son protokolde ikinci sırada yer alan Caesar unvanını vermiştir. Ancak Tuna Bulgar Devleti Doğu Roma İmparatorluğu ilişkileri böylesi iyi bir seyir izlerken ilişkilerin bozulması İmparator II. Justinianus sebebiyle olmuştur ve Doğu Roma ordusu 708 yılında tekrar Bulgar topraklarına saldırıya geçmiştir. Ancak Anchialos Kalesi yakınlarında gerçekleşen savaş 688 yılında olduğu gibi Bulgarlar lehine sonuçlanmıştır. Akabinde gelişen siyasi olaylardan dolayı İmparator II. Justinianus'un tahtını tekrar kaybettiği zaman yardım istediği tekrar Tervel Han olmuştur ancak 3 bin kişilik Bulgar kuvveti İmparator II. Justinianus'a zaferi sağlayamamıştır 711 yılında tahtını kaybederek ölmüştür. Tervel Han'ın Doğu Roma İmparatorluğu siyasi tarihinde önem arz ettiği son olay bu olmamıştır. Doğu Roma İmparatorluğunun Anadolu'da isyanların yaşandığı ve Emevi Halifeliği tarafında İstanbul'un kuşatıldığı 716 yılında Tervel Han ve İmparator III. Theodosios tarafından Bulgarların bir tehdit olmaktan çıkması için Bulgarlar lehine önemli tavizlerin elde edildiği bir barış anlaşması yapılmıştır. İmparator III. Theodosios 717 yılında tahtını kaybetmiştir yerine geçen İmparator III. Leon Bulgarlara yolladığı bir elçi ile anlaşmayı tanıyarak Bulgarlardan Emevi ordusuna karşı yardım istemiştir. Tervel Han'ın bu teklifi kabul etmesiyle Trakya'ya giren Bulgar ordusu

Arap ordusunun tedarik zincirini kırmış ardından Emevi ordusuna karşı girişilen taarruzda galip gelerek Emevilerin İstanbul kuşatmasını kaldırmalarına sebep olmuşlardır.

Görüldüğü üzere 679 yılında Doğu Roma İmparatorluğu sınırlarına gelen toplam 100 bin kişi olduğu tahmin edilebilecek bir halk olan Bulgarlar çok kısa bir sürede çevreye uyum sağlamış yerli Slav kabilelerini ve bölgede dağınık Avar gruplarını hakimiyetleri altına almış ve 681 yılında da devlet olabilmişlerdir. Asparuh Han tarafından sağlam temeller üzerine kurulan geleneksel Türk teşkilatçılığının bir yansıması olarak örnek gösterilebilecek kuruluş dönemini Tervel Han ile zirveye çağını yaşamıştır. Tervel Han'ın gerek diplomatik gerekse askeri olarak devletin kuruluş dönemindeki en önemli hükümdarı olduğu anlaşılmaktadır. Doğu Roma İmparatorluğunun iç siyasetine karışabilecek ve yardım istenecek kadar güçlenmiş olduğu anlaşılan Tuna Bulgar Devleti, Tervel Han'ın diplomatik yeteneği ile Doğu Roma İmparatorluğu ile yapılan anlaşmalardan da büyük ve önemli kazanımlar elde ederek çıkmayı başarmıştır. Bulgarlar yeni kurulan bir devletten önce büyük bir bölgesel güce ardından da bir Avrupa İmparatorluğuna giden sürecin temellerini Asparuh Han ve ardından Tervel Han sayesinde başarmışlardır.

Kaynakça

- Acaroğlu, M. (1988). *Bulgaristan'da Yer Adları Kılavuzu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ahmetbeyoğlu, A. (1991). Tervel Han (702-718). *Prof.Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Ahmetbeyoğlu, A. (1994). Bulgar Hakanlar Listesi. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (14), 1-8.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2007). Yurt Tutan Hükümdar Asparuh Han ve Tuna Bulgar Devleti'nin Kuruluşu. M. Alparğu ve Y. Öztürk (Haz.) *Omeljan Pristak Armağanı* (ss. 395-402). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2023). *Hanlıktan Çarlığa Bulgar Türkleri Tarihi*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Akar, K. (2022). *Türkistan Sözlüğü XI. XIX Yüzyıllar Arasında Türkistan Türk Devletlerinde Kullanılan Unvan ve İstılahlar*. Bursa: Porsuk Kültür Yayıncılık.
- Artamanov, M, İ, (2004). *Hazar Türkleri Tarihi* (A Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Baynes, N, H: (1926). *The History of Byzantine Empire*. New York: Henry Hold And Company.
- Boba, İ. (1968). *Nomads, Northmen and Slavs: Eastern Europe in the Ninth Century*. Wiesbaden: Mouton, The Hague.
- Brubaker, L. Ve Haldon, J. (2015), *Byzantium in the Iconoclast Era c. 680–850: A History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bury, J.B. (1912). *Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil A.D.802-867*. London: Macmilla And Co. Limited.
- Chary, F. (2011). *The History of Bulgaria*. Greenwood: Bloomsbury Publishing.

- Crapton, R. J. (2016). *A Concise History of Bulgaria*. Cambridge: Cambridge Concise Histories, Cambridge University Press.
- Curta, F. (2006). *Southeastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Doncheva-Petkova, L. (2014). L. Doncheva-Petkova ve C.Balogh ve A.Türk (Ed.) *Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube*. Sofia: Archaeolingua; Bilingual edition.
- Feher, G. (1984). *Bulgar Türkleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Fine, J. (1983). *A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Golden, P, B. (2013). *Türk Halkları Tarihine Giriş* (Osman Karatay, Çev.). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güneş, C. (2022). *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları (IX. ve XI. Yüzyıllar)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Hopkins, J. (2013). *The Bulgarian Orthodox Church: A Socio-Historical Analysis of the Evolving Relationship Between Church, Nation, and State in Bulgaria*. Edinburgh: East European Monographs.
- Hupchick, D, P. (2017). *War for Early Medieval Balkan Hegemony*. USA: Palgrave Macmillan.
- Kafesoğlu, İ. (1983). Türk Bulgar'ların Tarih ve Kültürüne Kısa Bir Bakış. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (11), 91-123.
- Kaldelis, A. (2017). *Streams of Gold, Rivers of Blood: The Rise and Fall of Byzantium, 955 A.D. to the First Crusade*. Oxford: Oxford University Press.
- Karatay, O, (2013). Tuna Bulgarları. O. Karatay ve S. Acar (Ed.). *Doğu Avrupa Türk Tarihi*,(ss.273-294), İstanbul: Kitabevi.
- Karatay, O. (2010). Tuna Bulgar Devleti'nin İlk Asrı; Balkanlarda Tutunma ve Pekişme (601-803). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Kış (2), 1-18.
- Karatay, O. (2018). *Bulgarlar: Yitik Bir Türk Kavmi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kayapınar, A. (2002). Tuna Bulgar Devleti (679-1018). *Türkler Ansiklopedisi C.II*, (ss.630-640), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kayapınar, A. (2006). Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti. O. Karatay, B.A. Göktaş (Ed.) *Balkanlar El Kitabı, Cilt I* (ss.105-126), *Balkanlar El Kitabı. Cilt 1*, Çorum/Ankara: Karam Araştırma ve Yayıncılık.
- Küçüksipahioğlu, B. (2008). Ankhialos Savaşının Sonuna Kadar Bizans-Bulgar İlişkileri, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (14), 2008, 209-226.
- Lang, D.M. (1976). *The Bulgarians From Pagan Times to the Ottoman Conquest*, Southampton: Thames And Hudson.
- Madgearu, A. (2013). *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries*. Leiden-Boston: Brill Published.
- Moravcsik, G. (1942). *Byzantinoturcica I*, Budapeşte: MTA.
- Nicephoros, P.C, (1990). *Short History* (Cyril Mango, Trans). Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Ostrogorsky, G. (1999). *Bizans Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Rasonyi, L. (1984). *Tuna Köprüleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları.
- Róna-Tas, A. (1999). *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages: An Introduction to Early Hungarian History*. UK: Central European University Press.
- Runciman, S. (1930). *The First Bulgarian Empire*. London: G. Bell & Sons Limited.
- Runciman, S. (1949). *Byzantium and the Slavs, Byzantium An Introduction to East Roman Civilization*. Oxford: Oxford University Press.
- Shephard, J. (2011). *Emergent Elites and Byzantium in the Balkans and East-Central Europe*. UK: Variorum Collected
- Sinor, D. (2012). *Erken İç Asya Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekin, T. (1987). *Tuna Bulgarları ve Dilleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Theopnaes, C. (1997). *The Chronicle Of Theophanes Confessor*, (Cyril Mango, Roger Scott Trans), Oxford: Clerandon Press.
- Todorov, N. (1979). *Bulgaristan Tarihi* (V. Ataman, Çev.). İstanbul: Öncü Kitapevi Yayınları.
- Üren, U. (2013). Büyük Bulgar Devleti. O. Karatay ve S.Acar (Ed.). *Doğu Avrupa Türk Tarihi* (ss.251-271). İstanbul: Kitabevi.
- Vasiliev, A. (1943). *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (M. Mansel, Çev.). Ankara: Maarif Matbaası.
- Ziemann, D. (2012). Onglos – once again, *Bulgaria Mediaevalis*, (1), 31-43.
- Zlatarsky, V. (2002). *İstoriya na Bulgarskata Dirjava prez Srednite Vekove: Pirvo Bulgarsko Tsarstvo T. I/III*, Sofia: Akademično İzdatelstvo Prof. Marin Drinov.

Yazar Beyanı

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Kaan Akar %50, Merve Altay %50 katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde insan katılımcılardan veri toplanmadığı için etik kurul iznine gerek duyulmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Kaan Akar 50%, Merve Altay 50% contributed to the study.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Since no data were collected from human participants in this study, ethics committee permission was not required.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.